

Op het goede spoor? Enkele problemen en uitdagingen bij het samenstellen van een archiefgids.

Annelies Somers (annelies.somers@arch.be)
Academiejaar 2007-2008

De archiefgids: een toegang

Dat archivarissen wel houden van gepuzzel, aangevuld met het nodige knip- en plakwerk, is geen nieuws. Dat ze het zichzelf daarbij niet altijd makkelijk maken evenmin. Het geknutsel met schema's, structuren en richtlijnen beperkt zich niet enkel tot het samenstellen van een klassieke inventaris, ook het opstellen van andere archieftoegangen vergt de nodige inzet, creativiteit en reflectie. Een goed voorbeeld van een dergelijke toegang is de archiefgids, een zoekinstrument dat door Den Teuling omschreven wordt als "*Uiteenzetting betreffende de gebruiksmogelijkheden van de archieven en collecties voor een bepaald type onderzoek*". Een dergelijke definitie houdt in dat een archiefgids voor een onderzoeker praktischer van opzet is dan pakweg een inventaris of een archievenoverzicht. Dit lijkt op het eerste zicht misschien een vreemde uitspraak, maar in feite komt het er op neer dat een archiefgids, veel meer dan andere types toegangen, de voor het onderzoek relevante archiefbestanden toont aan de geïnteresseerde. Een archiefgids zet de gebruiker op het juiste spoor en wijst hem of haar met andere woorden de weg naar de bronnen. Daardoor kan de onderzoeker veel gerichter te werk gaan, want hij of zij moet contextuele broninformatie niet bijeensprokkelen uit inleidingen van verspreide inventarissen of uit archievenoverzichten, die van nature minder gedetailleerde onderzoeksinformatie geven.

De sterke publieksgerichtheid van een archiefgids houdt onvermijdelijk methodologische moeilijkheden in. Zo is het niet evident om steeds een goed evenwicht te vinden tussen enerzijds een wetenschappelijk verantwoorde en anderzijds een gebruiksvriendelijke en toegankelijke aanpak. Handig is wel dat er in de loop der jaren al enkele mooie voorbeelden van archiefgidsen verschenen, doorgaans vertrekkend vanuit een bepaald thema, die voor de nodige inspiratie kunnen zorgen. Dat deze gidsen dankbaar vergelijkingsmateriaal zijn, blijkt duidelijk uit de archiefliteratuur. In tegenstelling tot wat voor inventarissen het geval is, bestaan er immers geen echte richtlijnen of modellen voor het samenstellen van een archiefgids. De uitdaging voor de archivaris schuilt dan ook in het ontwerpen van een aangepast concept dat voldoet aan de eisen die het te behandelen onderzoeksthema stelt. Ook dit is geen eenvoudige opdracht: er zijn tal van mogelijkheden, elk met hun voor- en nadelen. Daarom is het zinvol de voornaamste stappen bij de redactie van een archiefgids op een rijtje te zetten. De aandachtspunten en mogelijke valkuilen die we aangeven, zijn gebaseerd op onze eigen ervaringen bij het samenstellen van een archiefgids voor de Gentse armenzorg van de middeleeuwen tot hedenⁱⁱ.

Het is van groot belang om de onderzoeker van bij het begin duidelijk te maken welke informatie je als archivaris wil doorgeven, en op welke manier, dit om misleiding of teleurstelling te vermijdenⁱⁱⁱ. Ook de archivaris zelf, die op zoek moet gaan naar relevante bestanden en bestanddelen moet een zeer duidelijk omschreven doel voor ogen hebben. Zijn te volgen methodologie hangt hier immers in grote mate van af en zal mee het eindresultaat bepalen.

Thema

Een eerste belangrijke keuze die je als archivaris moet maken is het onderwerp van je archiefgids. De verschillende opties vragen immers elk een aangepaste aanpak. Zo kun je kiezen voor een gids betreffende een type instelling (bv. gevangenissen)^{iv}, een bepaald onderwerp (bv. paarden)^v of een maatschappelijk thema (bv. armenzorg). Het onderwerp van je gids zal namelijk een directe invloed uitoefenen op de te volgen strategie. Een archiefgids voor gevangenissen of andere (bestaande of opgeheven) instellingen zal immers op voorhand al een aantal relevante vindplaatsen veronderstellen, terwijl dit voor een bronnengids over een specifiek onderzoeksvoorwerp als paarden al veel minder het geval is. Dit betekent uiteraard niet dat het

ene type gids gemakkelijker of evidentier samen te stellen is dan het andere, maar wel dat de denkoefening waaraan de archivaris zich moet wagen er enigszins anders zal uitzien. Hij moet zich steeds in het perspectief van zijn publiek plaatsen en zich afvragen wat de gebruikers wel of niet (kunnen) weten over een bepaald bestandstype of een bepaalde archiefvormer. Naargelang het onderwerp van de gids zal een unieke en individuele formule zich opdringen. De keuze van de te raadplegen bestanden zal een aantal gerelateerde onderwerpen in- of uitsluiten.

Een bijkomend dilemma is het afbakenen van het thema in tijd en ruimte. Eerder werd al aangehaald dat een archiefgids de gebruiker wegwijs maakt in de voor handen zijnde bronnen, een stelling die erg ruim interpreteerbaar is. Bij wijze van voorbeeld: kan voedselvoorziening door het Provinciaal Hulp- en Voedingscomité tijdens de Eerste Wereldoorlog als armenzorg beschouwd worden? Naargelang de benadering van het begrip 'armenzorg' en de afbakening in tijd en ruimte door de archivaris kan het antwoord op deze vraag er totaal anders uitzien.

Doelgroep

Een tweede essentiële bedenking luidt: voor wie is mijn gids bestemd? Het afbakenen van de doelgroep is eveneens van belang, want naargelang het beoogde publiek zal zich ook een aangepaste aanpak opdringen. Een geroutineerde leeszaalbezoeker heeft al meer voorkennis en is beter vertrouwd met de structuur en de inhoud van archiefbestanden dan iemand die voor het eerst bij een archiefdienst langskomt. Veel heeft ook te maken met de 'zichtbaarheid' van het onderzoeksthema. Bepaalde onderwerpen zullen de onderzoeker meer spontaan tot een bepaald type bron leiden dan andere. Een regelmatige archiefbezoeker zal dan ook sneller een kijkje nemen in een minder voor de hand liggend bestand dan iemand die geen idee heeft wat er zich in een archief bevindt. Het meest interessante uitgangspunt is wellicht een zo breed mogelijke doelgroep te behouden, aangezien het tenslotte toch de bedoeling is de archieven onder de aandacht te brengen van zo veel mogelijk onderzoekers.

Dit vraagt echter een bijzondere inspanning van de archivaris bij het kaderen en voorstellen van het onderzoeksmateriaal. Een voor een ruim publiek opgevatte gids zal een breed toegankelijke inleiding vergen die voor onderzoekers zonder grote voorkennis begrijpelijk is. Hij moet de onderzoeker toelaten zich relatief snel en eenvoudig in de materie in te werken. Een archiefgids mag geen handboek zijn met pasklare antwoorden op de diverse archiefvragen van de gebruikers, maar wel een hulpmiddel dat geïnteresseerden een aanzet geeft tot verdere reflectie en onderzoek. Ter vergelijking: een goede archiefgids biedt zijn publiek geen afgewerkt driegangenmenu, maar wel een soort Gault-Millaugids die ruimte laat voor vrije keuze en interpretatie. Bij aanvang van een bepaald type onderzoek moet men zich immers steeds 'oriënteren', zowel binnen het onderwerp, de archieftoegangen als de bronnen zelf. Een te grote toevloed aan informatie kan voor de nodige verwarring zorgen^{VI}. Het uiteindelijke doel van een archiefgids is dan ook om gebruikers te midden van deze stroom aan gegevens te helpen hun (soms abstracte) onderzoeksvragen naar gerichte archiefvragen te vertalen. Hij moet een houvast bieden bij het herkennen, waarderen en gebruiken van geschikte bronnen, zonder daarbij al te betuttelend te zijn.

Praktische aanpak

Een derde bedenking, over de opzet van het eigenlijke 'gids'-gedeelte, is van praktische aard. Hoe ziet je vertrekpunt eruit en waarom? Je kunt de bronnen presenteren gegroepeerd per archiefvormer, maar afhankelijk van je onderwerp kan dit evengoed per archiefbestand. Een keuze voor de eerste dan wel de tweede optie levert een compleet ander beeld op, aangezien één archiefbestand niet noodzakelijk met één exclusieve archiefvormer samenvalt. Met andere woorden: in een aantal archiefbestanden zijn meerdere archiefvormers te identificeren, wat een niet onbelangrijke invloed kan hebben op het totaalbeeld van je gids. Het voordeel van een indeling per archiefbestand is dat een bezoeker in de leeszaal de bewaarde collecties ook voornamelijk op deze manier 'ziet', namelijk per bestand beschreven in een inventaris. Daarenboven legt een dergelijke aanpak de nadruk op de begrensdheid van de gegevens die in de besproken archiefinstelling(en) te vinden zijn.

Beide opties zijn echter verdedigbaar en er is zelfs nog meer. Een derde mogelijkheid bestaat uit het groeperen van bestanddelen afkomstig van verschillende archiefvormers of uit diverse archiefbestanden, maar die betrekking hebben op een bepaalde instelling of orgaan dat gerelateerd is aan het onderzoeksthema. In dat geval wordt informatie uit diverse archiefbestanden over een welbepaald onderwerp bijeengebracht, zonder dat deze noodzakelijk een directe link met het bestand of de archiefvormer bevatten. Ter illustratie: in het geval van armenzorg kan dit bijvoorbeeld een armenschool zijn waarover in uiteenlopende bestanden informatie te vinden is, maar die zich niet noodzakelijk in het 'eigen' archief van de school situeert. Dit laatste voorstel zal

voor de modale onderzoeker zonder twijfel het meest aantrekkelijk klinken, want op die manier krijgt hij per instelling of initiatief een duidelijk overzicht. Niettemin is dit geen goed idee: je wekt er niet alleen de illusie van volledigheid en exhaustiviteit mee, ook de context vervaagt door de fragmentatie. Een archiefgids heeft bovendien niet de bedoeling om de gebruikers een kant-en-klaar repertorium van bronnen voor te schotelen. Dat zou een zeer waardevol, maar niettemin compleet ander type toegang opleveren. Bovendien loop je met deze werkwijze het risico relevante archiefbestanden over te houden die je niet meteen ergens aan kunt linken en die als het ware rondzweven in je gids.

Aandacht voor archivalisering

Een laatste belangrijk aandachtspunt is 'de toets van de archivaris'. In een archiefgids moet de archivaris ook aandacht besteden aan de geschiedenis van de 'archivalisering'. Ketelaar omschrijft deze laatste term als "*de bewuste of onbewuste keuze om iets voor archivering in aanmerking te laten komen*"^{vii}. Door extra aandacht te besteden aan de historisch-administratieve context kan de archivaris de gebruiker bewust maken van het toenemend belang dat aan geschreven documenten gehecht werd en hem of haar attent maken op de toegenomen variatie in de documentvorming. Ter illustratie het volgende voorbeeld: de groeiende institutionalisering van de armenzorg heeft door de eeuwen heen steeds meer sporen nagelaten in de archiefvorming. Waar de middeleeuwse armendissen aanvankelijk vooral rekeningen en akten opstelden en bewaarden, verschijnen in de loop van de vroegmoderne tijd meer gevarieerde bronnen: lijsten met gegevens, bewijsstukken, dag- en kasboeken, ... Vooral na de Franse Revolutie schuift de tendens nog meer op in de richting van de grote papierstromen van de huidige OCMW's: individuele dossiers, verslagen van vergaderingen, statistieken, enquêtes, ... Deze vaststelling krijgt slechts betekenis tegen de achtergrond van de grotere greep die de Staat doorheen de tijd op de armenzorg wilde krijgen. Het leggen van een dergelijke link brengt ook meteen het belang van bronnenkritiek - toch een essentieel onderdeel van het historisch onderzoek - onder de aandacht. Door deze extra contextualisering krijgt de archiefgids een solide wetenschappelijke basis.

Besluit

Het vormgeven van een archiefgids is geen eenvoudige opdracht. Ervaring leert dat het van groot belang is om steeds een goede verhouding te vinden tussen het afleveren van een wetenschappelijk verantwoord werkstuk enerzijds en het aanbieden van een praktisch gebruiksinstrument anderzijds. Het ontbreken van standaardmodellen of richtlijnen *tout court* is daarbij een extra moeilijkheid. Maar zelfs indien een of meerdere schema's voorhanden zijn, dan nog zullen ze waarschijnlijk niet aan de noden van elk onderzoeksthema kunnen voldoen. Een gids gericht op specifiek historisch onderzoek vergt immers een aangepaste formule, die tegemoet komt aan de verwachtingen van de gebruikers. De vaak verborgen rijkdom van de archieven impliceert meteen ook datgene waar het publiek in de leeszaal mee worstelt, met name de ondoorgrondelijkheid van bepaalde bestanden. Onbekend is immers onbemind. Net daar kan een archiefgids zich van de overige types toegangen onderscheiden. Een goede archiefgids moet er met andere woorden in slagen de 'blinde vlekken' bij de gebruikers op te vullen. Ondanks de methodologische vraagstukken waarmee de archivaris geconfronteerd wordt, heeft het redigeren van een archiefgids ook grote voordelen. Niet alleen onderzoekers zijn er mee gebaat, ook voor de archivaris vormt het een uitdagende denkoefening: het verplicht hem of haar om 'zijn' archief vanuit verschillende standpunten en alternatieve invalshoeken te benaderen en zich in het perspectief van de meest uiteenlopende gebruikers te verplaatsen. Hierdoor verkleint de discrepantie tussen de wetenschappelijke en publieksgerichte taken van de archivaris, wat zowel voor hem als voor zijn publiek een belangrijke meerwaarde betekent.

ⁱDEN TEULING A., *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, 's Gravenhage, Stichting Archiefpublicaties, 2003, nr. 133.

ⁱⁱSOMERS A., *"Aen den aermen deser stede". Een archiefgids voor de armenzorg in Gent van de middeleeuwen tot heden*, Vrije Universiteit Brussel, Onuitgegeven masterscriptie, 2008, 166p. Gebaseerd op een stage in het Rijksarchief te Gent van oktober 2007 tot juli 2008. In aangepaste versie te verschijnen als zoekwijzer bij het Rijksarchief te Gent.

ⁱⁱⁱMARIOTTE J.-Y., "En marge des guides d'archives", in: *La Gazette des Archives*, 86, 1974, p. 166-167.

^{iv}ROTTHIER I., *De gevangenisgids: archiefgids betreffende de archieven van de Vlaamse penitentiaire inrichtingen*, (*Miscellanea Archivistica. Studia 142*), Brussel, 2001, 196p.

^v*Les sources de l'histoire du cheval dans les archives publiques françaises*, Paris, Archives Nationales, 1993, 184p.

---

^{vi} GROOT T., "Zoeken in archiefbeschrijvingen: functionele eisen voor een applicatie", in: THOMASSEN Th., *Archiefgebruikers. Consumenten van het verleden. Jaarboek 2002-2003*, 's Gravenhage, Stichting Archiefpublicaties, 2004, p. 201.

^{vii} KETELAAR F.C.J., *Archivalisering en archivering. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de archiefwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam op vrijdag 23 oktober 1998*, Samsom, Alphen aan de Rijn, 1998.